

ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАНСЛЯЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

З. С. Сушко, канд. філол. наук

Тернопільський національний економічний університет,

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004, Україна

E-mail: zorianasushko@ukr.net

У статті розглядаються різні концепції, щодо використання основних технологій та методик для моделювання трансляційного процесу.

Ключові слова: *метатекст, прототекст, автор, перекладач, трансформація, комунікація.*

Постановка проблеми. Відомий перекладознавець А. Швейцер визначає переклад як односпрямований і двофазний процес міжмовної і міжкультурної комунікації, при якому на основі підданого цілеспрямованому (перекладацькому) аналізу первинного тексту створюється вторинний текст (метатекст), що замінює первинний в іншому мовному і культурному середовищі [1, с. 75].

Виділення метатексту з тексту пов'язано з розрізненням мовленнєвого об'єкту та метамови, що вказує, коментує, перевіряє, критикує те, що відбувається на рівні мови-об'єкту. Отже, метамова – це мова, що знаходиться на один щабель вище від мови об'єкту [2, с. 173].

Аналіз досліджень і публікацій. Детальне вивчення структурних утворень метатексту відображені у працях таких дослідників як: Л. Грицик, М. Зимомрі, В. Шаймієва, В. Маркова, П. Торопа, А. Поповича, В. Мирошніченка та ін., які дійшли висновку, що багато текстів є «двотекстами» – вони складаються з власне тексту та метатексту, за допомогою якого мовець коментує будь-який аспект тексту.

Метою статті є дослідження основних концепцій пов'язаних з моделюванням трансляційного процесу.

Виклад основного матеріалу. Існує досить широка парадигма технологій і методик моделювання трансляційного процесу, коли його досліджують з різних позицій і точок зору. Особливу увагу привертає концепція А. Поповича, який, однак, вважає, що текст перекладу є лише моделлю прототексту, продуктом зв'язку, засобом існування міжтекстового інваріанта. Моделювання прототексту є діяльністю по створенню тексту, яку в іншій культурі здійснює суб'єкт метатексту – перекладач. Аспекти, через які реалізується моделювання трансляційної ситуації (семантичні, стилістичні, аксіологічні) розкривають авторську стратегію та можливість міжкультурного зв'язку.

Відношення прототекст-метатекст можна визначити як відношення між варіантом та інваріантом. Умовою існування метатексту є прототекст, важливі компоненти якого мають бути реалізовані в метатексті засобом семантичних модифікацій [3, с. 184].

Метатекст моделює прототекст шляхом тематичної та мовної побудови його стилю. Стилістичне моделювання прототексту має характер експериментування, позаяк метатекст не в змозі відтворити прототекст, або його повторити (переклад у жодному разі не може бути тотожним оригіналові). Метатекст є оцінкою авторської стратегії і завжди спирається на оригінал. Автор може реалізувати ті приховані міжтекстові відношення, які можна встановити на рівні текстових елементів, або на рівні цілого тексту. Відносини між прототекстом і метатекстом можна інтерпретувати з точки зору трансформації, що її здійснено в метатексті (імітативний, селективний, редуційний та комплементарний види смислового зв'язку) [4, с. 184–185].

Концепція власне текстового перекладу, за П. Торопом, розглядається з позиції когнітивістики, а «семантичні модифікації», такі як «імітація», «селекція», «редукція», «комплементация», класифікуються як лексико-граматичні трансформації транслітерації, модуляції, компресії, декомпресії тексту. Ці адапційні процедури, як вважає дослідник, слугують моделюванню авторської концепції в перекладі скоріше у вигляді імітації, а не відтворення [4, с.170].

Згідно з цією концепцією переклад висвітлюється як вторинна комунікація «перекладач – читач метатексту» по відношенню до первинної – «автор-читач прототексту», і його має бути названо метакомунікацією [4, с. 150], а зміст перекладеного тексту буде насправді текстом про текст або метатекстом, на відміну від прототексту. Отже, за А. Вежбицькою, А. Попович використовує термін «метатекст» у значенні вторинного, додаткового інформаційного елементу, що накладається автором на головний текст з метою адаптації твору для кращого розуміння його змісту реципієнтом [5].

Останнє визначення видається не досить точним, бо свідчить не про переклад, а швидше, про переказ змісту оригіналу, критичну інтерпретацію чи довідку про оригінал у метакультури. Твердження ж про те, що – «метатекст є моделлю прототексту» наводить на думку про вільний переклад чи переспів.

Подальше тлумачення про те, що «моделювання прототексту є діяльністю створення тексту, яку здійснює суб'єкт метатексту за допомогою семантичних, стилістичних, аксіологічних аспектів, а також авторської стратегії та можливостей зв'язку, можна визначити як фіксацію відносин між варіантом та інваріантом» [5]. Різновиди метатексту дослідниця розподіляє на структури, що вживаються: 1) в експозиції твору: «наприклад, "такі, як"; 2) як засоби апелювання на першоджерело: "за повідомленням...", "автор доводить, що..."; 3) як засоби диференціації повідомлення: "до раніше сказаного слід додати, що...", "побіжно відзначимо..."; 4) як структури, що узагальнюють сказане чи висловлене: "отже", "таким чином"» [5, с. 405].

В. Шаймієв, розвиваючи теорію Агнешки Вежбицької, класифікує метатексти за двома групами: «інтраметатексти», що знаходяться в серединці основного тексту, та «сепаративні метатексти» композиційно розташовані за межами основного тексту [6]. Серед метатекстових операторів, уплетених в основний текст, можуть бути частини висловлювання, вставні слова, словосполучення та речення. Наприклад: «*Anyhow, they had got something to start from them*» [7, с. 57], «*But not with standing all this, and try as I would, I could not help an occasional flicker of water from grinpower those dresses*» [7, с. 61]. «*I expect you all know it, you know*» [7, с. 70]. «... *though, as to whether it really was signed there, or as some say... I declined to commit myself...*» [7, с.108]. *For instance, Hmmm, Yahoo...* [8, с. 305]. «*For example, if did not catch any fish at all, then he had caught ten fish...*» [7, с. 165].

Мовленнєві сегменти з наведених прикладів є засобами когезії тексту: вони демонструють зв'язок між тим, що мовець говорить, з тим, що вже було сказано, чи про що буде йти мова.

В окрему групу слід виділити вирази, в яких експліцитно згадується сам факт мовлення: «*as a rule, needless (strange) to say, generally (properly, roughly, stricktly) speaking, to tell the truth, to put an end to metter; as a rule, I undress and put my head on the pillow...*» [7, с. 95]. «*To put an end to the matter we went upstairs and asked the traffic superintendent*» [7, с. 47]. «*To go back to the carved rak question the must have had very fair notion*» [7, с. 53].

Учасники діалогів часто вживають метакомунікативні питання, що уточнюють форму чи значення попередньої репліки: «*Well, what's the matter with you?*» «*I said: "I will not take up your time, dear boy, with telling you what is the matter with me But I will tell you what isn't the matter with me"*» [7, с. 9].

Метакомунікативними є також елементи, що починають, або закінчують діалог: «"Hi! Look at your knocks" and then another voice cried: "Push your nose but, "can't you, you – ..."» [7, с. 171].

Метакомунікативну функцію виконують також перформативні дієслова, які характеризують реалізоване в акті мовлення, відношення між адресантом і адресатом (*state, promise, declare, assume, agree* тощо). Вони дублюють на метатекстовому рівні дії, які фактично здійснює адресант: «*On one point all agreed, on that was that come what might*» [7, с. 182]. «*George requested that we would not talk about those things...*» [7, с. 180]. «*I agreed with Harris that I never had...*» [7, с. 146]. «*I agreed with George and suggested that we should seek out some retired spot...*» [7, с. 12].

Експлікація перформативного дієслова є структурно і семантично обов'язковою й у непрямій мові, де метатекстову функцію можуть виконувати як частини речень, так і цілі абзаци.

На відміну від «інтраметатексту», сепаративний метатекст (передмова, епіграф, коментарі, посилання, тощо) не зв'язаний синтетично з основним текстом, тобто розташований поза ним. Такі метатексти відрізняються щодо свого авторства: письменники пишуть епіграфи, проте коментарі, посилання пропонуються сучасниками читачів, котрі здійснюють літературний аналіз цих творів.

Так, роман Джонатана Свіфта «Мандри Гулівера» перекладено з англійської за редакцією Ю. Лісняка. Автором передмови твору є А. Шамрай, коментарів – Б. Буніч-Ремізов.

Як представники іншої «української» культури, вони розуміють, які слова з роману можуть перешкоджати україномовному читачеві сприйняти текст. Об'єктом коментарів стають аббревіатури, діалекти, евфемізми і історичні та географічні реалії тощо. Роз'єднані структурно з головним текстом, коментарі семантично з ним співвідносяться.

Не збігаються погляди дослідників на співвідношення метатексту та семантичної структури тексту. Деякі з них (Л. Котнюк, І. В. Мурзо та інші) вважають завданням метатексту як «тексту про текст» вести читача по тексту й інформувати його. Згідно з таким тлумаченням, метатекст не входить у семантичну структуру тексту, тобто є позатекстовим непропозиційним компонентом. Проте дотримуємося думки П. Торопа, згідно з до якою метатекст не виокремлюється від пропозиційної структури, а розглядається як невід'ємний компонент семантичної структури тексту, виконуючи функції, коли: 1) автор будує текст чи ситуацію як єдине ціле «*First, the Man-Mountain shell not depart from our dominions; second, he shall presume to come into our metropolis; third, the said Man-Mountain should confine his walks...*» [9, с. 38]; 2) підтримує інтерактивність комунікації з реципієнтом: «*...I shall not anticipate the reader with further description of this kind...*» [9, с. 42]; «*I shall not trouble the reader with the particular account...*» [9, с. 73] «*Let me deal so candidly with the reader...*» [9, с. 285]; 3) впливає на інтерпретацію: «*I must confess, having never been design for a courtier... But what I could discover...*» [19, с. 294]. «*I have a reason to believe...*» [9, с. 293]; 4) коментує зміст у процесі побудови тексту: «*That minister won Galbet, very much in his master's confidence. However, he was at length persuaded to comply*» [9, с. 37]; «*However*» підкреслює, що другий згаданий факт є контрастом до першого. 5) спрямовує увагу адресата: «*As far as my own personal opinion goes*». «*For myself, I'm fond of locks*» [7, с. 169].

У таких одиницях поняття «метатекст» означає лише засіб для виконання інтенцій автора. Ними використовується термін «метатекст» у значенні, якого набуває переклад після занурення його в іншочультурне середовище, де він репрезентує автора та його спільноту, будучи продуктом, засобом і началом зв'язку між обома культурами й посередником між ними водночас. Метатекст – не просто модель вихідного тексту, а й репродукція авторської художньої концепції на іншомовному ґрунті. При цьому, з одного боку, він реалізується у своїй інваріантній сутності, що

передбачає його повторюваність, а з другого – «активно корелює з культурним контекстом, трансформується під його впливом і сам його трансформує» [10, с. 12].

За Ю. Логманом ці трансформації здійснюються завдяки соціально-комунікативній функції тексту, зводяться до таких моделей: *носії інформації – аудиторія* (функція сполучення); *аудиторія – культурна традиція* (функція колективної культурної пам'яті); *читач – читач* (функція актуалізації певних рис особистості читача, його структурної самоорієнтації на метакультурні конструкції); *читач – текст* (функція рівноправного співбесідника з притаманною йому автономністю); *текст – культурний контекст* (функція «уподібнення культурному макрокосмосу» та функція «автономності й незалежності») [10, с. 6–7].

Висновки. Таким чином, текст реалізується не як повідомлення засобами певної мови, а як складна структура з притаманними їй програмами й кодами, згідно з якими переклад розглядається як друге перекодування. Перекладач повинен спочатку декодувати інформацію, закладену автором, а потім максимально точно передати її засобами власної мови, здійснивши при цьому друге перекодування прототексту.

Перспективи подальших досліджень. У процесі художнього кодування та декодування тексту перекладу, який складається із трьох етапів (кодування, здійснене автором; декодування і перекодування, виконане перекладачем; остаточне декодування, здійснене читачем) реалізуються авторські і читацькі комунікативні процедури. Це дало б змогу поглибити наші знання про межі перекладацької компетенції, про те, наскільки інтерпретатор може і повинен бути автором твору.

MODELING TECHNIQUES AND METHODS OF THE TRANSLATIONAL PROCESS

Z. S. Sushko

*Ternopil National University of Economics,
11, Lvivs'ka St., Ternopil, 46004, Ukraine*

The article deals with various concepts for the use of basic technologies and methods of translation process modeling.

Key words: *metatekst, prototekst, author, translator, transformation, communication.*

ТЕХНОЛОГИИ И МЕТОДИКИ МОДЕЛИРОВАНИЯ ТРАНСЛЯЦИОННОГО ПРОЦЕССА

З. С. Сушко

*Тернопольский национальный экономический университет,
11, ул. Львовская, г. Тернополь, 46004, Украина*

В статье рассматриваются различные концепции использования основных технологий и методик моделирования трансляционного процесса.

Ключевые слова: *метатекст, прототекст, автор, переводчик, трансформация, коммуникация.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарбовский Н. К. Теория перевода : учебник / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
2. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1980. – 344 с.
3. Попович А. Проблемы художественного перевода / Антон Попович. – М. : Высшая школа, 1980. – 199 с.
4. Тороп П. Тотальный перевод / П. Тороп. – Тарту : Изд-во Тартуского университета, 1995. – 220 с.
5. Вежбицкая А. Метатекст в тексте / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва, 1978. – С. 402–421.
6. <http://journbib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1199>
7. Jerome K. Jerome. Three men in a boat / Jerome K. Jerome. – London: Penguin books, 1994. – 185 p.
8. Raffle Burton. The Art of Translating Poetry / Burton Raffle. – University Park – London : The Pennsylvania State University, 1988. – 206 p.

9. Swift J. Gullivers travels / J.Swift. – London : Penguin books, 1994. – 329 p.
10. Літературна компаративістика. Вип. 1. – К. : Фоліант, 2005. – 363 с.
11. Архипова Л. Переклад як інтерпретація / Л. Архипова // Записки перекладацької майстерні 2000 – 2001. – Львів : Центр гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – Т. 3. – С. 19 – 48.
12. Белова Е. Г. Эксплицированный смысл художественного текста / Е. Г. Белова // Семантика языковых единиц: доклады VI Межд. конф. – М. : Спорт Академ Пресс, 1998. – С. 212–214.
13. Мирошніченко В. В. Оригінал і транслят : моделювання трансляційної ситуації / В. В. Мирошніченко // Мова і культура. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – С. 202 – 209.
14. Огнев В. Время синтеза / В. Огнев // Перевод – средство взаимного сближения народов. Художественная публицистика. – М. : Прогресс, 1987. – С. 167–197.
15. Радчук В. Д. Забобони неперекладності (Чи під силу мові Тараса переклад цитат?) / В. Д. Радчук // Всесвіт. – 2000. – №1–2. – С.166–170.
16. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США) : концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник. – М. : Интрада-ИНИОН, 1996. – 302 с.

Надійшла до редакції 21 жовтня 2014 р.